

Hódi Sándor

Töprengés a pszichológia elméleti és gyakorlati kérdéseiről

Miért nem látjuk előre a társadalmi változásokat?

Nemcsak a politikusokat, de a pszichológusokat és a társadalomtudósokat is meglepte a kommunista rendszer összeomlása. A lélek tudorai azóta is tanácstalanok, egyre kevésbé tudnak kiigazodni az emberek irracionális lelkvilágán, ezért sértettségükben mind jobban visszahúzódnak és bezárkóznak tudományuk ezoterikus világába. De a szociológusok sem tudtak a rendszerváltás okaira vonatkozóan egyértelmű magyarázattal szolgálni, még kevésbé képesek értelmezni azt a kudarchalmazt, ami rendszerváltás néven a posztkommunista országok nyakába szakadt.

Bizonyos mértékben érthető, hogy a politikai fordulat az egyszerű embereket sokkolta, akik azóta sem tértek igazán magukhoz. A több évtizeden át regnáló kommunista diktatúra alatt leszoktatták őket arról, hogy saját fejükkel gondolkozzanak, senki sem várhatja el tőlük, hogy a társadalmi fejleményeket előre lássák. A szociológusoknak és a társadalom-lélektannal foglalkozó tudósoknak azonban kellett volna, hogy legyen mondanivalójuk a front közeledéséről, még inkább arról, hogy miért találnak olyan nehezen magukra az emberek a fordulat után. Miért nem tudtak élni a kínálkozó alkalommal, és rendezték el másként a dolgaikat? Az egykori kommunista rendszer összeomlásának ezernyi apró árulkodó jele volt, ezeknek az árulkodó jeleknek azonban senki sem tulajdonított különösebb fontosságot, a történelemben érintett tudományágak szakmai kiválóságai nyugtalankodtak a legkevésbé emiatt. Ezt két példával szeretném illusztrálni.

Közvetlenül a kommunista rendszer összeomlása előtt, 1989-ben egy konferencián eszes emberek a jugoszláv szociológusokat a jövőbeni kilátásokról faggatták. Megkérdezték tőlük, hogyan látják, milyen módon fognak az egyre inkább tornyosuló jugoszláviai konfliktusok megoldódni. A lehetséges válaszok között szerepelt a polgárháború, az erőszak, a terrorizmus, ezeket senki sem választotta. A harminc válaszoló közül tizenhét úgy vélte, hogy minden marad a régiben, hatan a demokratikus megoldásban hittek, ketten a kommunista pártban, ketten az adminisztratív intézkedésekben, és ketten vetítették előre Jugoszlávia széthullását.¹ A népiirtásra és az ország bombázására még a kérdezők sem gondoltak.

Ha akkoriban találomra megszólítottak volna ugyanannyi embert az utcán, mondják már el, mit várnak a jövőtől, bizvást állíthatjuk, hogy többen látták volna előre helyesen a dolgok várható kimenetelét, mint a társadalomtudósok. Vajon miért prognosztizáltak ilyen rosszul a szociológusok? Azért, mondhatnánk, mert nem reprezentálták a társadalmat, ideológiailag erősen szelektált csoportot alkottak. Az egyszerű emberek sem mentesek az ideológiai befolyásolástól és a politikai manipulációktól, az értelmiség azonban sokkal inkább érintett ebből a szempontból, egy részük kifejezetten aktív szerepet vállal ebben a munkában. A fennálló viszonyokhoz fűződő legcsekélyebb érdekelttség is a tárgyilagos megítélés rovására megy, a politikai rendszer melletti nyílt elkötelezettség érthetően nemcsak szemellenzössé, de néha teljesen vakká tesz.

A megkérdezett szociológusok 1989-ben azért prognosztizáltak rosszul, mert személyi érdekelttségük és/vagy apologetikus szerepvállalásuk (politikai elvakultságuk) miatt nem vették tudomásul azokat a társadalmi folyamatokat, amelyek egy egyszerű ember számára akkor már több mint fenyegetőek voltak.

Nagyjából ugyanekkor került sor egy országos pszichológiai konferenciára is. Ez volt az utolsó, amelyen az egykori Jugoszlávia különböző területein élő, különböző nyelven beszélő pszichológusok összesereglettek. Szó volt ezen a konferencián az égvilágon mindenről. A különböző szekcióüléseken referátumok százai hangzottak el, a magvas okfejtések közül azonban egy sem foglalkozott a nemzeti viszonyok kérdésével. Az emberi lélek avatott szakértői egyszerűen nem voltak hajlandók tudomásul venni azt a viharfelhőt, amely szorongással töltötte el minden ember lelkét. A kirobbanni készülő etnikai konfliktusnak, amely aztán négy háborúhoz, mérhetetlen szenvedéshez, elszegényedéshez és az egykori Jugoszlávia széthullásához vezetett, nem volt olyan mozgósító jellege, hogy ez a kérdés a tudományos plénumon napirendre kerüljön. A pszichológusok tehát, ha lehetséges, valóságismeretből rosszabbul vizsgáztak a szociológusoknál is.

Természetesen ezek nem kivételes, páratlan esetek a tudomány történetében. A társadalmilag releváns (égető) kérdések tükrében a szakmai-tudományos konferenciák sokszor nem egyebek üres szócséplésnél. A szakma kiválóságai közül többen határozottan azon az állásponton vannak, hogy a társadalomtudományoknak nem is szabad aktuális kérdésekkel foglalkozniuk, mert hiányzik az objektivitáshoz szükséges időbeli távolság. Vannak, akik másként gondolkodnak: jómagam is ezek közé tartozom. A nyolcvanas években elmerültem foglalkoztam az etnikai viszonyok kutatásával, és ehhez elsősorban a kisebbségek, jelesül a vajdasági magyarság helyzetének rendezetlensége adott indítást.

Az említett konferencián szándékoztam beszámolni kutatási eredményeimről, erre azonban nem volt lehetőség. A konferencia szervezői – nyilvánvalóan a téma kényes politikai természete miatt – ilyen szekciót nem irányoztak elő. Falakba ütköztem más irányban is. A Nemzeti identitászavarok című kéziratomat a Forum Könyvkiadó hat évig hevertette a fiókban, mielőtt rászánta volna magát a könyv kiadására. Valójában erre csak a politikai fordulatot követően került sor, miután körmünkre égett a dolog, és az idő átgyalogolt fölöttünk.

Minden politika

Nemcsak az egykori Jugoszláviában néztek rossz szemmel arra, aki nemzeti jellegű kérdésekkel kívánt foglalkozni. Így volt ez más országokban is. A nemzeti érzés- és tudatvilág gyökerei a gazdasági és politikai viszonyokig nyúlnak vissza olyannyira, hogy a nemzeti konfliktusok okát a párthatározatokban lehetett megtalálni.

A rosszállást illetően azonban felesleges múlt időben beszélnünk. A kisebbségi léttel járó társadalmi és pszichológiai problémák alapvetően politikai természetű kérdések ma is. Életünknek nincs olyan szegmense, amely pszichológiailag értelmezhető, leírható volna anélkül, hogy ideológiai kérdésekbe ne ütköznénk. Az ember társadalmi meghatározottsága miatt nem állíthatunk a helyzetéről, körülményeiről, szükségleteiről, törekvéseiről, gondolat- és érzésvilágáról semmit ilyen vagy olyan politikai rosszállások, de legalábbis az ideológiai részrehajlás vádjának a veszélye nélkül. Nem valami provinciális jelenségről van itt szó. Élünk bárhol a világon, sorsunk alakulása, közérzetünk, gondolkodásunk, magatartásunk teljesebb, sokoldalúbb megközelítése, általánosabb érvényű értékelése ma már elképzelhetetlen a világpolitikai helyzetre, folyamatokra, a nemzetközi erőviszonyokra való kitekintés nélkül.

A fentebb mondottakból nem következik, hogy jelenünket és jövőnket illetően mindannyian vak tapogatózásra kényszerülünk, és a tudomány nem tehet életünk jobbítása érdekében semmit. Nem téveszthetjük azonban szem elől, hogy a tudomány fejlesztése költségvetési támogatás függvénye, amiről viszont a politikusok döntenek.

Messzire vezetne annak az elemzése, hogy a politika beavatkozása a tudomány fejlődésébe – és általában a szellemi élet alakulásába – milyen folyamatokat generál, s azok milyen következményekkel járnak.

Elégedjünk meg annyival, hogy a társadalomtudósok mozgásteret meglehetősen behatárolt, de az elméleti és kísérleti pszichológusok sem azzal foglalkoznak, amivel akarnak.

Közhelynek számít, hogy a jog a hatalom szolgátlánya. De vajon melyik szellemi foglalkozásra nem mondható el ez napjainkban? Melyik ágazat az, amelyik nem szorul költségvetési támogatásra? Az értelmiségiek szeretik magukat azzal áztatni, hogy nem foglalkoznak politikával. Úgy tesznek, mintha valamilyen ezoterikus világban élnének, amelyre más törvények érvényesek. Ez azonban önámítás. Ha a dolgokat lemeztelenítjük, minden politika. A tudomány, az irodalom, a művészet afféle elaborált menekülési forma a durva és közvetlen politikai konfrontációk elől, de egyik sem tudja függetleníteni magát a hatalom elvárásaitól.

A természettudományos szemlélet korlátai

A politikai-ideológiai függőség jelentős mértékben determinálja a pszichológia fejlődését és mozgásterét. De legalább ilyen meghatározó szerepet játszanak a pszichológiát átítató természettudományos szemlélet korlátai. Szemléleti korlátai miatt a tudomány fő árama el sem jutott azokig a kérdésfeltevésekig, amelyek a mindennapi embereket érdeklik. Például a lélek a pszichológia számára nem létező dolog, holott az emberek egész életük során ezzel vesződnék a legtöbbit. Tárgy- és feladatkörét a pszichológia valamilyen gazdaságilag mérhető hasznosulásban keresi.

Garay Lászlónak van egy cikke, amelynek az a címe, hogy Természettudomány-e a pszichológia? Ebben azt fejtegeti, hogy a címben szereplő kérdésre a magukat komolyan vevő pszichológusok általában szeretnek igenlő választ adni. Nem a lélekkel vesződő mágusnak, hanem egy tudomány művelőjének tartják magukat. – Hogyan is gondolhatnák másképpen – mondja Garay –, hiszen egyetemi tanulmányaik során a pszichológiai ismereteiket megalapozó szaktantárgyak mind a természettudomány körébe tartoznak. Ez az oktatási gyakorlat valószínűleg abból adódik, hogy a pszichológia – a többi „valódi tudományhoz” hasonlóan, mint pl. a biológia, a vegytan, a fizika – kézzelfogható dologgal szeretne foglalkozni, amivel a társadalomnak a hasznára lehet. Ebből a szempontból a lélek (vagy az, amit léleknek nevezünk) teljesen irreleváns különösen, ha a hasznosulás szempontjából közelítjük meg a kérdést.

Az agykutatás, a nyálmirigyekkel kapcsolatos kísérletek, az érzékszervek működésének vizsgálata tudományos szempontból felettébb fontosak, az így nyert ismereteknek azonban nem sok közük van ahhoz, ami az egyszerű embereket érdekli. Azt gondolom, hogy a majmokkal, patkányokkal, laposférgelkkel foglalkozó pszichológia túl messziről indít ahhoz, hogy eljusson az emberi szenvedés megértéséhez és a társadalmi konfliktusok kezeléséhez. Nem hiszem, hogy az életminőségünket meghatározó lelki jelenségeknek kizárólag (vagy elsősorban) a feltételes reflexekben, a hormonok működésében, a génekben, a különféle kémiai cserebomlásokban van a magyarázatuk. Nem hiszem, hogy a pszichológia akkor jár helyes úton, ha ugyanazt az utat próbálja bejárni, amit előtte már megtett a fizika, a kémia vagy a biológia. És nem hiszem azt sem, hogy a pszichológia és a valódi természettudományok tárgya közötti különbség az előbbinek a nagyobb fokú bonyolultságában mutatkozik meg.

Vegyünk egy példát! Minden zenemű a fizikai törvényszerűségeknek megfelelően szólal meg, számunkra való jelentésének azonban semmi köze a levegőhöz és a hanghullámok terjedéséhez. Az, amit a zenemű jelent számunkra, nem érhető meg a fizikai törvényszerűségekből. Így van ez a lélekkel is. Az anyagi világ törvényszerűségei a lélekről semmit sem tudnak mondani nekünk. Ahogyan a hangtan nem segít hozzá bennünket, hogy megragadjuk és elmagyarázzuk egy zenemű művészi lényegét, a fizika, a biológia, a vegytan sem alkalmas arra, hogy belelássunk az emberek lelkébe.

Az ember megismerésének problémái

Az ember megismerésének több megközelítési módja van. Nehéz lenne megmondani, hogy a természettudomány illetékességi köre meddig terjed a pszichológián belül, hol húzódnak megismerési lehetőségeinek a határai. Voltak, akik a természettudományos pszichológiával egy szellemtudományos pszichológiát próbáltak szembeállítani.

A természettudományos pszichológia tőlünk független tényekkel operál. A pszichológia tárgya azonban nem redukálható maradéktalanul a tényekre. A lélektan esetében olyan tudománnyal van dolgunk, amelyben meghatározó szerepet játszanak az emberi interakciók, az egyszeri és megismételhetetlen szituációk.

Az élet múltó, egymást követő, megismételhetetlen pillanatok sora. Ezekre a pillanatokra nem tekinthetünk úgy, mint tőlünk független természeti jelenségekre, hiszen azok részben saját produktumaink. Miközben vizsgálódunk, megváltoztatjuk érdeklődésünk tárgyát is, s közben megváltozunk mi magunk is. Azáltal, hogy az emberek kapcsolatba kerülnek egymással „történelmet csinálnak”. A jövő ezeknek a többnyire kiszámíthatatlan kimenetelű kapcsolatoknak az eredménye.

Életünk egyetlen pillanatára vonatkozóan sem tudjuk pontosan eldönteni, hogy hol a helyünk, mi a szerepünk az élet véget nem érő folyamatában, a dolgok végső kimenetelét illetően milyen funkciót töltünk be a társadalmi interakciókban. Azt sem tudjuk igazán, hogy kezdeményező alanya vagyunk-e valaminek, közvetítő közege egy zajló folyamatnak, vagy éppen szenvedő tárgya mások interakcióinak. Többnyire úgy kényszerülünk döntésre és manőverezésre, hogy egyszerre töltjük be mindhárom funkciót. A negyedik lelki funkció, hogy eközben megfigyeljük a kérdéses folyamatot, és abban értékeljük magunk és mások megnyilatkozásait.

Lehet-e természettudományos értelemben vett tényekről beszélni ebben a folyamatban? El tudunk-e vonatkoztatni attól a közegtől, amelyet megismerni akarunk? Értelmezhetjük-e önkényesen önmagunkat az interakciók alanyának vagy tárgyának? Mondhatjuk-e valamiről, hogy az igazság birtokában vagyunk?

Minden pszichológiai jelenség vizsgálata kapcsolathoz kötött, következésképpen ahhoz, hogy a másik emberről mondassunk valamit, előbb magát a kapcsolatot kellene kutatásunk központjába állítani. A pszichológiának szerfelett sokféle ága van, a tanácsot adó és kapó személy kapcsolata azonban sosem vált a kutatás tárgyává. Ennek vélhetően az a hamis feltevés a magyarázata, hogy a pszichológus fölötte áll a dolgoknak: képes megismerni, befolyásolni az embereket anélkül, hogy maga a kapcsolat részévé válna.

A kísérletekkel is baj van

Természettudományos beállítódása következtében a pszichológus azt hiszi, hogy ő is – akár a fizikus, a kémikus, a biológus – kedve szerint méricskélheti, forgathatja vizsgálódása tárgyát. Ez azonban veszélyes önámítás, mert eközben a vizsgált személy is értelmezi a történéseket, és tudva-tudattalanul megpróbálja befolyásolni az interakció kimenetelét. A pszichológus az interakcióban ugyanolyan „játékos”, mint a vele szemben ülő másik ember. Két személy bonyolult „társasjáték” részese, amelyben a hivatalos szereposztás szerint elvileg a pszichológus manőverez a pácienssel (néha ez – akarata ellenére – fordítva történik), mindenképpen belefolyik a páciens életébe, annak az élete viszont az övébe. Tudományos szempontból nehéz lenne megmondani, hogy melyiküknek – a pszichológusnak vagy a páciensnek – sikerült a másikat valamely folyamat tárgyává tenni. Esetleg mindketten tárgyai egy folyamatnak anélkül, hogy erről tudomásuk volna.

Amikor a természettudományos képzettségű pszichológus a páciensével foglalkozik, úgy próbál hozzá viszonyulni, mint egy természettudós a maga tárgyához: ahogyan a fizikus az áramhoz, a biológus a zöldsőroshoz, a vegyész a kémcsőben levő anyaghoz. Egy természettudóssal nem fordulhat elő, hogy az általa vizsgált anyag bármit is gondoljon a kísérletező tudósról. Elképzelhetetlen, hogy például a zöldsőros kedvébe akarjon járni a biológusnak, a vegyész által kiszemelt sav és bázis ravasz módon igyekezne megghiúsítani a vegyész várakozását. Attól függően, hogy nő az illető, vagy bajszos férfi gyengébben vagy erőteljesebben menjen végbe a kémcsőben a cserebomlás. A pszichológiai kísérletnek viszont ez velejárója. A vizsgált személy viselkedését nagymértékben befolyásolja az a körülmény, hogy a kísérletvezetőt rokon- vagy ellenszenvesnek találja-e. Hasonló torzuláshoz vezet az is, hogy mi a véleménye magáról a vizsgálatról, milyen motívumok alapján vetette magát a kísérletek alá.

A természettudós fejében fel sem merül, hogy kutatási tárgyától a legcsekélyebb mértékben is befolyásoltatná magát, vagy ő próbálná meg azt befolyásolni. Egy kémiai reakció vagy tárgy sebessége nem függ attól, hogy a kutató milyen nemű, milyen bőrszínű, milyen nemzetiségű, életkorú, vallású. Egy pszichológiai kísérletben viszont mindez akaratlanul is sokat nyom a latban, ami nagymértékben befolyásolhatja a kísérlet alakulását.

Talán ennyi is elég annak bizonyítására, hogy a pszichológia téves úton jár, amikor a természettudomány normái szerint akar vizsgálni. És ezen a helyzeten nem segít az sem, ha nem vesz tudomást a lélekről, hanem kizárólag az ember viselkedését tekinti tárgyának. Mindebből nem következik az, hogy a pszichológiai kutatás ne lehetne tudományos, csak más tudományos normák szerint az.

A politikai előítéletekről

A mondottakból nem következik az sem, hogy az ember lelki élete megismerhetetlen lenne számunkra. Életünk személyes és társadalmi vonatkozásai közvetlenül is megtapasztalhatóak, csak körül kell nézni, nyitott szemmel kell járni a világban. És meg kell szabadulni az előítéletektől! Többek között attól, amely szerint az igazság feltárása kizárólag vagy elsősorban tudományos úton-módon, zárt gondolkodás keretében képzelhető el.

Meg kell szabadulni attól a politikai előítélettől is, miszerint mindennapi valóságunk értékelése kizárólag „magasabb perspektívából” közelíthető meg. A „magasabb perspektívát” korábban Moszkva jelentette, ma az Európai Unió és Washington. Ezzel szemben bennünket történetesen a magyar valóságnak kellene érdekelnie elsődlegesen. Az a társadalmi valóság, amelyet naponta megélünk, és kapcsolatainkban, törekvéseinkben, érzelem- és gondolatvilágunkban megjelenítünk.

A társadalomkutatók a tulajdonképpeni valóság megismerése helyett sok esetben inkább azt firtatják, hogy mi rólunk az angolszász szerzők véleménye. Mit illik magunkról állítani? Százával idéznek szerzőket, akiknek semmilyen használható véleményük sincs rólunk. Nem is lehet, hiszen nem ismernek bennünket, távoli ezoterikus világ vagyunk nekik.

Ahhoz, hogy tisztán lássunk, meg kell szabadulnunk a nemzeti keretekbe zárt gondolkodás vádjától, amellyel a lakájmentális értelmiségiek illetik a nemzeti sorskérdésekkel foglalkozó szakembereket. Mindig voltak és vannak kozmopolita értelmiségiek, akik gyökértelenségük, marginális helyzetük miatt nemzetek feletti identitást keresnek maguknak. Ezek személyes példájukból kiindulva azt gondolják, hogy a népek is nemzeti létük zárójelbe tételétől (feladásától) várhatják felemelkedésüket. A nemzeti lét zárójelbe tétele azonban a valóságról való megfélemezést jelenti. Esetünkben a magyar valóságról való megfélemezést. A múlt igazságtalanságairól, a bajok gyökereiről, a nagyhatalmi érdekekről, az egyenlőtlenségről való megfélemezést jelenti.

A kozmopolitizmus a valóságban nem létező, hamis egyenlőségből indul ki. A bornírt propaganda egy utópisztikus világgal ámít bennünket. Viszonyítási pontként az európai jólétre, a nyugati demokráciára hivatkozik, melynek tükrében ebben a térségben minden maradi, bunkó, nacionalista, mintha nem az ott, hanem az itt élők felmenői lettek volna a gyarmatosítók és a rabszolgatartók. Arról sem szól a fáma soha, hogy a jóléti államok évszázados tőkefelhalmozás során alakultak ki, s ezekben az államokban a társadalom széles rétegeinek volt módja a felhalmozásba bekapcsolódni, gyarapodni, takarékoskodni, különböző mértékben tőkessé válni.

Közép-Európában ez másként történt. Itt évszázadok óta területablás, hadisarc, elvonás, adózás nyomorítja az emberek életét. Ma történetesen a nyugati világ uzsorakamatja. Akármilyen rendszer van, folyamatos a pénzelvonás, a padláslesöprés, az eladósodás. Itt mindig csak kiváltságos kevesek számára volt jólét. A többség máról holnapra élt. Az államszocializmus összeomlásával az elszegényedés fokozódott, amely ez idő tájt gyarmati viszonyokra emlékeztet, ahol egy vékony gazdag réteget kivéve a társadalom többsége reménytelenül elszegényedett.

A nyugati modell követése egyelőre nem a jólétet és a szabadságot, hanem a törvénytelen rablást, a féktelen kizsákmányolást, a társadalom eladósodásának fokozódását vetíti előre. A ránk jellemző állapotok eltérnek attól a mércétől, amely a nyugati jóléti államokra jellemző, de körülményeink éppen attól olyanok, amilyenek, mert hiányoznak a jóléti államokra jellemző életforma feltételei. Hogyne hiányoznának, hiszen a jóléti államokat többek között az a politika tartja fenn, amely itt szegénységre kárhoztat bennünket!

Nem az emberek tudatlansága miatt csúsznak lefelé a térség országai immár 16 éve, hanem a világpolitikára jellemző gazdasági és politikai viszonyok generalizálják a mélyülő egyenlőtlenségeket. A minta, a mérce, amellyel megítélnék bennünket, olyan alkalmazkodást követel, ami csak növelni fogja az egyenlőtlenségeket. Elfogadható-e olyan európai rend, amelynek következményeként széles néprétegek helyzete rosszabbodik, míg egy kiváltságos rétegé javul? Mindez érvényes az egyes országokon belüli állapotokra is.

A pszichológiai jólét romlása

Úgyszólván mindenki az anyagiaktól várja életminőségének a javulását, holott a szociális beágyazottság és támogatottság a boldogság szempontjából legalább olyan fontos, mint a szociális helyzet. Ahhoz, hogy sikeresen megbirkózzunk a stresszel teli étellel, az egzisztenciális biztonság mellett jó személyi kapcsolatokkal kell rendelkezünk.

Az anyagi biztonság és jólét természetesen alapvető feltétele a tisztességes emberi életnek, de ahhoz, hogy jól érezzük magunkat a bőrünkben, szükségünk van mások pártfogó támogatására, érzelmi segítségére is. Enélkül önértékelésünk csorbát szenved, a stressz krónikus krízishelyzetet eredményez, ami előbb-utóbb mentális egészségünk romlásához vezet.

Mindannyian tudjuk, hogy a rendszerváltásnak nevezett társadalmi változások káros hatással voltak az emberek anyagi jólétére. Az életszínvonal 20 évet, sőt fél évszázadot visszaesett. Vélhetően ugyanilyen mértékű – ha nem még nagyobb – a pszichológiai jólét terén bekövetkezett romlás annak következtében, hogy a szociális támogatottság csökkent, számos korábbi kapcsolat tönkrement. A rosszabb mentális egészségről számot adó személyek a korábbiaknál (vagy az egészséges személyeknél) kedvezőtlenebb házastársi, munkatársi, baráti kapcsolatban élnek.

Közhelynek számít, hogy a személyes kapcsolatokban bekövetkező változás (a kapcsolat megromlása, válás, haláleset vagy ellenkezőleg: egy új ismeretség, szerelem, házasság, gyermekáldás stb.) kedvezőtlen, illetve kedvező hatással vannak az ember mentális és fizikai egészségére. Minden bizonnyal a mentális egészség romlásával függ össze a gyógyszerfogyasztás ugrásszerű megnövekedése. Magyarországon például egy év alatt 30 százalékkal nőtt!

A magyarság állapota

Lelki jólétünket ezer olyan baj nyomorítja, amely elsősorban pszichológiai jellegű kérdés. Nemrégiben a kezembe került egy kutatási beszámoló, amely arról szólt, hogyan alakult az 1956-os forradalom után elítéltek gyermekeinek az életútja, milyen túlélési stratégiához folyamodtak.

Ismereteim szerint a Vajdaságban nem készült kutatás azzal a szándékkal, hogy szociálpszichológiai (társadalomtörténeti, szociológiai) szempontból értékelhető anyagot szerezzünk a kisebbségi sors és mentalitás jobb megismeréséhez. A vajdasági magyarság lelki alkatának megrajzolásához különösképpen hiányzik az 1944-es vérengzések következményeinek a feltárása. Nem tudjuk, hogy miként dolgozta fel ezt a súlyos traumát a vérengzéseket átélte nemzedék. Nem tudjuk, hogyan, miként szereztek erről tudomást a különböző retorziókat elszenvedett szülők gyermekei. Miként érintette, befolyásolta a család, illetve a gyermek életét, pályáját a szülők, rokonok, szomszédok, ismerősök elvesztése? Nem tudjuk, milyenek voltak a megtorlás egyéni és társadalmi következményei, holott a megtorlásnak éppen az volt a célja és értelme, hogy eltervelt, politikailag és pszichológiailag előirányzott, maradandó következményei legyenek.

Vajon hogyan élték meg és kezelték a vajdasági magyarok azt a helyzetet, hogy a hatalom előbb megtizedelte, majd gazdaságilag tönkretette, politikailag kítaszította és stigmatizálta őket? Milyen módon reagáltak le ezt a helyzetet? Milyen visszajelzéseket adtak? Hogyan viszonyultak a hatalom intézményeihez? Hogyan reagáltak egymás között arra, hogy egy olyan csoport tagjai, amelyet a hivatalos értékelés megbélyegzett, a rendszer politikai ellenségének minősített?

Köztudott, hogy erről a traumáról hosszú ideig nem lehetett beszélni. Többnyire sír sem volt, amit gondozni lehetett volna. Maguk a túlélők is olyan életstratégiát választottak, amely nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a gyermek előtt minél tovább titkolják az igazságot. Az elhallgatás következtében a múlt fokozatosan megszépülhetett olyannyira, hogy a megcsönkített nemzet rész jövőképe a jugoszlávság eszméjében idealizálódhatott.

Tekintettel arra, hogy sem a vérengzést, sem annak következményeit nem lehetett kutatni, a fájdalmas múlt legfeljebb a magántörténelem része lehetett. Csak a legutóbbi időkben sikerült információkat szerezni arra vonatkozóan, hogy ez a magántörténelem miről szól, mit tartalmaz a múltra vonatkozóan. A Hódi Éva által szerkesztett, Nyolcvan év kisebbségben címen megjelent könyv hiánypótló ebből a szempontból. Betekintést nyújt a magánéletek tragédiáiba – mondhatnánk sorstalanságába – három nemzedékre visszamenőleg.

Ez csak egy probléma a száz közül. A magyarság több szempontból is veszélyeztetett: népességében, közösségi tudatában, szociálisan, egészségi téren és mentális állapotát illetően. A közélet tele van kezelésre szoruló, mentális zavarban szenvedő emberekkel. Ahhoz, hogy a helyzet megváltozzon, nemcsak magasabb életszínvonalra, de magasabb szintű mentálhigiénés kultúrára lenne szükség. Ugyanakkor fontos kérdések várnak megválaszolásra, amelyekhez a tudományos kutatások szolgáltatathatnának információt.

Hogyan alkalmazkodik a vajdasági magyarság a szerbiai újkapitalizmus kihívásaihoz? Sikeresen? Kreatívan? Innovatív módon? Mi ragad rá a szerbektől? Magyarországon keres mintát, követendő példát magának?

A rendszerváltás nyertesei – Szerbiában is, Magyarországon is – nem annyira kreativitásukkal, innovatív hozzáállásukkal tűnnek ki, hanem sokkal inkább szabály- és normaszegő viselkedésükkel. Az újjgazdagok, akik ma mintául szolgálnak a lecsúszó tömegek számára, gátlástanságuknak és szociális érzéketlenségüknek köszönhetően szedték meg magukat. Mértékadónak kell tekintenünk ezt a magatartást? Ezt kellene tömeges méretekben elsajátítani?

Tegyük fel, hogy nem gátlástalan tolvajlás, hanem a tényleges tanulási készség, a tudás, a munka és a piaci érzék mentén kezd az államszocializmuson nevelkedett népesség differenciálódni. Ez esetben merőben más helyzetben lennének. Nemcsak azért, mert a rendszerváltás nyerteseinek köre más emberekből tevődne össze, hanem volna egy követésre érdemes modell is, a jelenlegi helyzettel szemben.

A vajdasági magyarság – egyáltalán a magyar, a szerb, a szlovák, a román stb. társadalom többsége – képtelen azokra az „adaptációs” trükkökre, amelyek az új helyzethez sikeresen alkalmazkodó normaszegő, agresszív, pszichopata réteget jellemzik.

A jövőt meghatározó nagy kérdés: vajon mi lesz annak a vége, ha vagyonhoz csak normaszegő viselkedéssel lehet hozzájutni?

Publikálási lehetőség

Minden hatalom előszeretettel igyekszik biztosítani a különféle tudományágak képviselői számára szakmai lapok létrehozását, abból a megfontolásból, hogy a tudósok ezekben publikáljanak, egymásnak írjanak és ne a széles nyilvánosságnak. Így aztán társadalmi szempontból általában visszhangtalan marad minden új gondolat, bár az új, releváns gondolatok nem a tudományos lapokban szoktak napvilágot látni.

A hatalmi szervek általában nem adnak pénzt komoly terepkutatásra. A társadalomtudomány is kénytelen magára öltetni a megrendelők kényszerzubbonyát. A kutatók azzal foglalkoznak, amire megrendelést (támogatást) kapnak. Általában csak tengődnek, mert senki sem formál igényt az aktuális társadalmi problémák gyökereinek a feltárására.

Különféle központokban, intézetekben, íróasztal mellett készülnek tanulmányok, komolyabb és kiterjedt terepmunkáról azonban nincs tudomásom. Amikor az 1980-as években híre ment egy gyárban végzett fölmérésnek, amely a kontraszelekció kérdésével foglalkozott, a községi párttitkár megfenyegetett, hogy ha publikálni merem az eredményeket, börtönben fogok kikötni.

Gyakorlati kérdések

Meglátásom szerint nálunk szerény társadalmi érdeklődés nyilvánul meg a pszichológia iránt. Elsősorban az egészségügyben és az igazságszolgáltatás részéről mutatkoznak igények a pszichológiával szemben. A legtöbb orvos, bíró és ügyész persze még mindig nem tud mit kezdeni a pszichológiával, de azért mind többen vannak, akik pszichológiai szakvéleményt kérnek. A szociális intézetekben és iskolákban is alkalmaznak pszichológusokat. Arra a kérdésre azonban, hogy az alkalmazott pszichológusok milyen hatásokkal dolgoznak, nem szívesen

válaszolnék. Többször hallottam tanároktól, orvosoktól, jogászoktól a pszichológusokra vonatkozó fenntartásaikról, de lehetséges, hogy ez nem a pszichológiának szól, hanem olyan pszichológusokkal kerültek kapcsolatba, akik nem erre a pályára valók. Más pályán sem jobb a helyzet. Némely hivatás esetében a kontraszelekció sokkal kifejezettebb.

A vajdasági magyar pszichológusok sem érdekképviseleti, sem tudományos társaságot nem hoztak létre, műhellyel vagy önálló folyóirattal sem rendelkeznek. Általában a tudományos kutatók tevékenységének sikeresebb összehangolása érdekében a Vajdaságban két magyar tudományos társaság jött létre, az egyik Szabadkán, a másik Újvidéken. Fontos előrelépést jelent ez a két civil kezdeményezés, a tudományos munkához azonban továbbra is hiányzik az intézményes háttér. Sőt, ahogyan ez lenni szokott, meglátásom szerint ezek a civil kezdeményezések sem igazolták a hozzájuk fűzött reményeket.

Halva született ötletnek bizonyult az intézményépítés is. Jómagam két intézetet hoztam létre: az egyiket 1989-ben (Selye-Szabó Stresszkutató Intézet), a másikat 2001-ben Széchenyi István Stratégiakutató Intézet). Az elképzelés szép volt, sajnos a kutatási projektekhez nem sikerült támogatást szerezni. A kudarc nem tántorított el attól, hogy 2006-ban újabb próbálkozásba kezdjek: Bolyai Digitális Tehetségkutató Stúdió néven új intézményt hoztam létre.

¹ Szerbhorváth György: Társadalomkutatás a háborús évek Szerbiájából

[Lennert Géza: Limán lakótömb]